

Opgave i TM2510
Bacheloropgave
Af Andreas Gjaldbæk Knudsen

Emne:

Forholdet mellem retfærdiggørelse af tro og enhed med Kristus
hos Paulus og Luther

Fjellhaug International University College

15. december 2021

1 Indledning

1.1 Problemindkredsning

Siden reformationen er retfærdiggørelse af tro blevet betragtet som det helt centrale anliggende i Paulus' teologi i den protestantiske del af kirken.¹ Martin Luthers evangeliske opdagelse af retfærdiggørelsen, der alene tildeles ved troen på Kristus, vandt stor tilslutning både blandt sine samtidige og i kirken i de efterfølgende århundreder.² I løbet af det tyvende århundrede er der imidlertid opstået et tiltagende fokus på et andet vigtigt paulinsk tema blandt forskere i Ny Testamente: Den troendes enhed med Kristus. Opdagelsen af dette temas betydning for Paulus' teologi har fået nogle forskere til at konkludere, at enheden med Kristus er det primære tema for Paulus, mens retfærdiggørelsen spiller en sekundær rolle.³ Forståelser, der fastholder retfærdiggørelsen af tro som central i Paulus' teologi, er i forlængelse af denne udvikling blevet anklaget for at være antropocentriske, da mennesket gennem sin tro selv skal skabe grundlaget for sin frelse. Herimod ses en partcipatorisk læsning af Paulus som kristocentrisk, da det er Kristi retfærdighed, som den troende tager del i og retfærdiggøres ved.⁴ Den paulinske lære om retfærdiggørelsen af tro har imidlertid haft enorm indflydelse på særligt den protestantiske kirkes soteriologi, hvorfor det ikke er uden betydning, hvis denne lære degraderes til en sekundær rolle i forhold til participationen.⁵

I denne opgave vil jeg først undersøge, hvordan relationen mellem retfærdiggørelse af tro og enheden med Kristus fremstilles hos Paulus selv. Hører de to temaer sammen, eller er det to isolerede koncepter i Paulus' tænkning? Hvis de hører sammen, hvor findes skæringspunkterne da imellem dem? Og er det ene tema vigtigere end det andet? Disse spørgsmål vil jeg søge at besvare ud fra en eksegetisk læsning af en tekst, hvor begge temaer optræder, med indspil fra en række moderne Paulusfortolkere. Herefter vil jeg vende mig mod faderen til den reformatoriske koncentration om retfærdiggørelsen af tro i Paulus' skrifter: Martin Luther. Hvordan passer den udledte paulinske forståelsesramme med Luthers tolkning af samme tekst? Og gør Luther sig til talsmand for den antropocentriske retfærdiggørelseslære, som kritikerne

1 Beilby og Eddy 2011, 14

2 Beilby og Eddy 2011, 14

3 C. R. Campbell 2012, 395–96

4 S. J. Chester 2009, 316

5 Beilby og Eddy 2011, 14–15

af den reformatoriske tradition går i rette med, eller rammer kritikken ved siden af Luther på dette punkt?

1.2 Formål

Formålet med opgaven er, at undersøge, hvordan Paulus tænker om forholdet mellem retfærdiggørelsen af tro og enheden med Kristus, og at vurdere, hvilke forskelle og ligheder der er i forhold til Martin Luthers syn på dette emne.

1.3 Problemformulering

Jeg vil foretage en eksegetisk læsning af Gal 2,15-21 med henblik på at analysere forholdet mellem retfærdiggørelse af tro og enheden med Kristus ifølge Paulus. Herefter vil jeg sammenligne den paulinske forståelse af det førnævnte forhold med den forståelse, der kommer til udtryk i Martin Luthers *Store Galaterbrevskommentar*.

1.4 Metode

Eksegesen af Gal 2,15-21 tager udgangspunkt i en ny oversættelse, som er udarbejdet ud fra sproglige og tekstkritiske kriterier, og en analyse af nær- og fjernkonteksten vil kvalificere tolkningen af teksten. Hovedfokus i eksegesen er at belyse de udsagn, der har relevans for relationen mellem retfærdiggørelse af tro og enheden med Kristus.

Derefter foretages en komparativ analyse af eksegesens konklusioner og Martin Luthers udlægning af Gal 2,15-21 i hans *Store Galaterbrevskommentar*. Sammenligningen vil fokusere på at vurdere forskelle og ligheder i synet på retfærdiggørelse og enhed med Kristus hos henholdsvis Paulus og Luther. Derfor vil sammenligningen også kun behandle Luthers tekst i udpluk.

1.5 Outline

I det følgende præsenteres først en kort indføring i forskningshistorien angående retfærdiggørelse og participation. Denne opgave griber fat i nogle af de spørgsmål, der i løbet af de sidste hundrede år er blevet rejst i forskningsdebatten, hvorfor et forskningsoverblik vurderes relevant for at kunne belyse emnet.

Herefter følger opgavens hoveddel, hvor jeg vil analysere forholdet mellem retfærdiggørelse og enhed med Kristus i Galaterbrevet 2,15-21. Forud for selve eksegesen vil jeg oversætte perikopen og analysere den litterære kontekst. Gennem selve eksegesefsnittet vil jeg løbende diskutere med en række relevante aktører i forskningen. Afsnittet afrundes med en delkonklusion.

Opgavens sidste element er en sammenligning af eksegesens konklusioner med Martin Luthers læsning af Gal 2,15-21. Her vurderes forskelle og ligheder mellem denne opgaves og Martin Luthers udlægning af Paulus' syn på forholdet mellem retfærdiggørelse og enhed med Kristus. Denne del afrundes også af en delkonklusion.

Afslutningsvist samles opgavens vigtigste resultater i en konklusion.

2 Problemfeltet historisk belyst

Enheden med Kristus var allerede et vigtigt tema på reformationstiden, hvor særligt Jean Calvin lagde vægt på emnet,⁶ men det var G. Adolf Deissmann (1866-1937), der som første rettede den moderne Paulusforsknings opmærksomhed mod idiomet *ἐν Χριστῷ*.⁷ Herefter blev enhedstanken for alvor ophøjet til et hovedtema i Paulusforskningen af Albert Schweitzer (1875-1960). Schweitzers *Die Mystik des Apostels Paulus* (1930) byggede videre på Deissmanns undersøgelse af *ἐν Χριστῷ*. Schweitzer var blandt de første til at regne enheden med Kristus for det centrale motiv i Paulus' soteriologi.⁸ Schweitzer proklamerede således, at enheden med Kristus var mere afgørende for Paulus end retfærdiggørelsen af tro, da han beskrev læren om retfærdiggørelse af tro som ”a subsidiary crater, which has formed within the rim of the main crater – the mystical doctrine of redemption through the being-in-Christ”.⁹

Enhedstemaet blev genoptaget af E.P. Sanders, der med sit værk *Paul and Palestinian Judaism* (1977) indledte Det nye Paulusperspektiv. Sanders slår også til lyd for, at enheden med Kristus er det primære fokus for Paulus.¹⁰ På mange måder står Sanders på skuldrene af Schweitzers arbejde, men han kan alligevel også kritisere Schweitzers syn på forholdet mellem talen om retfærdiggørelse af tro og enhed med Kristus. For Sanders er skellet mellem det

6 Vanhoozer 2018, 7–8

7 C. R. Campbell 2012, 32

8 Davey 2019, 310

9 Davey 2019, 310

10 C. R. Campbell 2012, 51

forensiske og det participatoriske ikke så stort, som Schweitzer gjorde det til.¹¹ I stedet mente han, at "righteousness by faith and participation in Christ ultimately amount to the same thing".¹² Participationsaspektet tildeles dog alligevel øverste rang, når Sanders skal vurdere, om participation eller retfærdiggørelse er mest fremtrædende i Paulus' teologi: "The real bite of his theology lies in the participatory categories, *even though he himself did not distinguish them this way.*"¹³

Arven fra Sanders er blevet båret videre af blandt andre N.T. Wright, der med pagtsmotivet som omdrejningspunkt fremhæver, at retfærdiggørelse grundlæggende handler om overensstemmelse med en norm.¹⁴ Denne norm er Abrahampagten, og alle der deltagere i Kristus kommer i overensstemmelse med normen. Ifølge Wright får den troende adgang til at blive erklæret retfærdig ved at blive indlemmet i Kristus. Indlemmelsen rummer alle de elementer, der for Wright er indeholdt i retfærdiggørelsen: en juridisk erklæring, et pagtsmedlemskab og en eskatologisk frifindelse.¹⁵ Wrights ser på denne måde retfærdiggørelsen gennem pagtsens briller og konkluderer, at participation i Kristus er indgangsbilletten til retfærdiggørelsen og pagtsfællesskabet.

Wright's pagsteologiske syn på retfærdiggørelse og participation er inspiration for Michael J. Gorman's bidrag til debatten. For Gorman er retfærdiggørelse og participation ikke to separate soteriologiske modeller hos Paulus. I stedet forener han de to i én model: "Justification by co-cruxifixion".¹⁶ Gorman advokerer for, at retfærdiggørelsen ikke bare er en juridisk erklæring af retfærdighed over for Gud, men at den også uundgåeligt indebærer en etisk transformation af den kristne.¹⁷ Hvis retfærdiggørelsen forstås i kontekst af indlemmelse i pagtsfolket ved indlemmelsen i Kristus, må retfærdiggørelsen have konsekvenser både på det vertikale og det horizontale plan.¹⁸ Retfærdiggørelsen er ikke kun en juridisk erklæring, men også en effektiv erklæring, hvor Gud transformerer mennesker, så Guds egen retfærdighed kommer til syne i dem.¹⁹

11 C. R. Campbell 2012, 51

12 Sanders 1977, 506

13 Sanders 1977, 502

14 Wright 2009, 64

15 Wright 2009, 133–36

16 Gorman 2009, 45

17 Gorman 2019, xvi

18 Gorman 2009, 54–55

19 Gorman 2009, 99–101

En anden tilgang til forholdet mellem retfærdiggørelse af tro og participation i Kristus er blevet udviklet af Douglas Campbell. I *The Deliverance of God* (2009) retter Campbell en skarp kritik mod den traditionelle protestantiske tendens til at læse Paulus' tekster i lyset af det, som Campbell kalder "Justification Theory", hvor retfærdiggørelsen af tro er central. Denne traditionelle forståelse er ifølge Campbell fejlagtig, for Paulus var først og fremmest interesseret i, at kristne bliver befriet fra syndens herredømme gennem participation i Kristus.²⁰ Under påvirkning af blandt andre Ernst Käsemann og J. Louis Martyn anlægger Campbell således et stærkt apokalyptisk perspektiv på Paulus, hvor retfærdiggørelsen af tro udvikles til fordel for en vægtlægning på participationen i Kristus-begivenheden.²¹

Det er denne forskningsdebat, som danner baggrund for opgavens engagement med emnet. Som den korte gennemgang viser, er der et bredt spektrum af holdninger til forholdet mellem retfærdiggørelse og participation i Paulus' teologi. Værd at bemærke er, at der i det ovenstående primært nævnes bidragsydere, som har indtaget progressive positioner i debatten. En bred gruppe af forskere, som repræsenterer mere eller mindre traditionelle standpunkter, vil dog også fungere som diskussionspartnere igennem opgaven.

3 Retfærdiggørelse og enhed med Kristus i Gal 2,15-21

Teksten fra Galaterbrevet 2,15-21 er valgt, fordi den både indeholder retfærdiggørelsessprog og participationssprog. Andre tekster kunne også have været inddraget, og særligt Romerbrevet har tematiske ligheder med Galaterbrevet, men af hensyn til analysens mulighed for at gå i dybden med tekstens temaer er det undladt.

I det følgende vil jeg først oversætte Galaterbrevet 2,15-21 på baggrund af sproglige og tekstkritiske overvejelser. Herefter vil jeg analysere konteksten for perikopen. Selve eksegesen vil jeg behandle i fire dele: 1) Det grundlæggende udsagn om retfærdiggørelsen af tro i vv15-16, 2) placeringen af retfærdiggørelsen "i Kristus" i vv17-18, 3) beskrivelsen af foreningen med Kristus i død og liv i vv19-20 og 4) konklusionen i v21 om retfærdiggørelsens nødvendige sammenhæng med Kristi død.

20 D. A. Campbell 2009, 852

21 Gorman 2009, 43

3.1 Oversættelse

15 Vi er²² jøder af natur²³ og ikke syndere af hedensk herkomst, **16** [skønt]²⁴ vi ved, at intet menneske retfærdiggøres af lovgerninger, undtagen ved tro på Jesus Kristus,²⁵ og vi har sat vores lid til Kristus Jesus, for at blive retfærdiggjort af tro på Kristus og ikke ved lovgerninger, for af lovgerninger retfærdiggøres intet kød. **17** Men når²⁶ vi, mens vi søger at blive retfærdiggjort i Kristus, bliver fundet også selv at være syndere, er Kristus da syndens tjener? På ingen måde! **18** For hvis jeg igen bygger det op, som jeg rev ned, stiller jeg mig selv som en overtræder. **19** For ved loven døde jeg for loven for at leve for Gud. Jeg er blevet korsfæstet med Kristus, **20** og jeg lever ikke længere selv, men Kristus lever i mig, og det liv, jeg nu lever i kødet, lever jeg i troen på Guds søn²⁷, der elskede mig, og hengav sig selv for mig. **21** Jeg ophæver ikke Guds nåde, for hvis retfærdighed er²⁸ gennem loven, da døde Kristus til ingen nytte.

3.2 Kontekstanalyse

3.2.1 Nærkontekst

Gal 2,15-21 har en afgørende placering i Galaterbrevets struktur. Flere fortolkere ser afsnittet som afslutningen på brevets første hoveddel.²⁹ Samtidig tillægges afsnittet ofte en overgangsfunktion, hvor der både konkluderes på den første del af brevet, og samtidig præsenteres den grundlæggende tese bag det efterfølgende argument. Afsnittet er altså både tilbage- og fremadskuende.

Afsnittet tager sit tematiske udgangspunkt i beskrivelsen af Antiokia-episoden (2,11-14), hvor Paulus konfronterer Peter, der har optrådt hyklerisk ved at afholde sig fra måltids-

22 Verbet er elliptisk, jf. HKN S § 206

23 φύσει udtrykker henseendets dativ, jf. Nielsen 1988, 13; HKN S §35

24 Ud fra manuskripterne er det svært at afgøre, om konjunktionen δὲ bør medtages eller udelades, jf. DeSilva 2018, 212. Her er den oversat mildt adversativt.

25 Jeg oversætter her genitiven πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ objektivt, men udtrykket er meget omdiskuteret.

26 εἰ oversættes her med ”når” ud fra den opfattelse, at den indledte betingelsesbisetning udtrykker casus realis, hvor betingelsen er opfyldt, jf. HKN S §195a.

27 Flere vigtige manuskripter har læsemåden θεοῦ καὶ Χριστοῦ (”Gud og Kristus”), men denne læsemåde optræder ingen andre steder hos Paulus, og samtidig er den valgte læsemåde υἱοῦ τοῦ θεοῦ repræsenteret af en række vigtige manuskripter. Jf. Metzger 1971, 523–24

28 Endnu et elliptisk verbum.

29 Dunn 1993, 21; Moo 2013, 63–64; Schreiner 2010, 58–59

fællesskab med hedningekristne. Denne adfærd er ifølge Paulus i strid med ”evangeliets sandhed” (τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, 2,14).³⁰ At inkludere beretningen om Peter på dette sted i brevet giver Paulus mulighed for at fremføre sit argument for, hvorfor Peters adfærd er i strid med det evangeliet. Samtidig indledes det argumenterende afsnit, der følger i 3,1 ff, hvor Paulus udfolder sit evangelium i lyset af den aktuelle situation i Galatien.

Fortolkere har gennem kirkens historie været splittede omkring relationen mellem argumentationen i 2,15-21 og den irettesættelse af Peter, som citeres i 2,14. På den ene side mener Hans Dieter Betz, at Paulus’ svar til Peter afsluttes i 2,14, og at 2,15-21 fungerer som et retorisk *propositio*, der opsummerer indholdet i det forudgående *narratio*, og lægger op til den efterfølgende argumentation i *probatio*.³¹ Andre anser det derimod for mere sandsynligt, at Paulus fortsætter sit svar til Peter indtil 2,21.³² Spørgsmålet om, hvem afsnittet adresserer, har betydning for, hvor vidtrækkende afsnittets pointe kan forstås. Hvis afsnittet primært adresserer Peter og den specifikke situation i Antiokia, indsnævres pointen en smule, da Paulus dermed taler ind i en meget konkret situation, der har med Moselovens spiseregler at gøre og hovedsageligt vedrører jødekristne. Hvis afsnittet derimod taler mere generelt om retfærdiggørelsen, har afsnittet større spændvidde og vedrører både jøder og hedningers frelse. Jeg mener, at flere omstændigheder peger på, at Paulus med 2,15-21 adresserer Peter. For det første er der ikke noget tydeligt skift mellem v14 og v15, hvorfor det er mest naturligt at se v15 som en fortsættelse af den direkte tale i v14. For det andet virker det mest naturligt at forstå pronomenet i første person flertal i vv15-17 om jødekristne. Og for det tredje udgør 3,1 et naturligt skift, hvor Galaterne adresseres direkte.³³ Selvom Peter er den egentlige adressat, er der dog også god grund til at se afsnittet som indirekte henvendt til Galaterne og deres aktuelle situation, da nøgleordene ”tro”, ”lov” og ”retfærdiggørelse” også spiller en central rolle i den efterfølgende del af brevet. Derfor vil jeg tilslutte mig den middelevj, som Betz formulerer således: ”Paul addresses Cephas formally, and the Galatians materially”.³⁴ Dermed

30 Der refereres også til τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου i 2,5, hvor Paulus modsætter sig, at nogle vil have, at grækeren Titus skal lade sig omskære.

31 Betz 1979, 113–14

32 Dunn 1993, 132

33 For disse og flere argumenter se Schreiner 2010, 150

34 Betz 1979, 114

får afsnittet både partikulær og universel relevans – retfærdiggørelsen af tro vedrører jøder såvel som hedninger.

3.2.2 Fjernkontekst

I den første del af brevet fokuserer Paulus på at forsvare sit apostolat og dermed også sit evangeliums troværdighed. Behovet for dette forsvar udspringer af det problem, der beskrives i 1,6-9. Det er svært at afgøre, hvad der helt præcist er på spil hos Galaterne, men meget tyder på, at nogle tilkomne jødekristne ”lærere” forsøger at overbevise Galaterne om, at de må underlægge sig Moseloven og lade sig omskære for at have fuldkommen del i retfærdigheden over for Gud.³⁵ Det er kravet om disse lovgerninger, Paulus reagerer kraftigt imod. Paulus forsvarer sig med, at han ikke har sit evangelium fra mennesker, men fra Kristus selv (1,11-12). Fortællingen om Paulus’ vandring fra forfølger af kirken til anerkendt apostel (1,13-2,10) og irettesættelsen af Peter (2,11-14) skal derfor underbygge Paulus’ troværdighed over for Galaterne. Forsvaret for Paulus’ evangelium kulminerer derefter i 2,15-21. Perikopens vigtighed understreges af, at flere af Galaterbrevets nøglebegreber introduceres i disse vers: νόμος (lov), ἔργα νόμου (lovgerninger), δικαιώω (at retfærdiggøre), δικαιοσύνη (retfærdighed), πίστις (tro) og ζάω (at leve).³⁶ Retfærdiggørelsen uden lovgerninger, døden med Kristus og det nye liv, hvor Kristus lever i Paulus, fremføres som svar til dem, der vil pålægge kristne at søge retfærdighed gennem loven.

I den efterfølgende anden hoveddel (3,1-5,12), argumenterer Paulus udførligt for det evangelium, der udtrykkes i kortform i 2,15-21.³⁷ Først appelleres til Galaternes erfaring af at modtage Helligånden (3,1-5). Her understreges igen modsætningen mellem loven og troen. Denne kontrast føres videre i udlægningen af beretningen om Abraham (3,6-14) og det frelshistoriske argument for Moselovens midlertidige funktion (3,15-4,11). I dette afsnit er Helligåndens tilstedeværelse i den troende kendetegnende for det nye liv i frihed for loven og for den nye status over for Gud. I 5,6 gengiver Paulus kernen i sit argument: I Kristus er det afgørende ikke lovgerninger, men ”tro virksom gennem kærlighed” (πίστις δι’ ἀγάπης

35 For en mere uddybende beskrivelse af brevets anledning se blandt andre Moo 2013, 19–21; Dunn 1993, 9–19

36 Jf. Moo 2013, 153–54. Nogle af begreberne er dog nævnt tidligere i brevet, men uden at spille en central rolle.

37 Dunn 1993, 150–51; Moo 2013, 177–78

ἐνεργουμένη). Dermed trækkes en linje tilbage til 2,15-21, hvor troen på Kristus og livet ”i Kristus” indtager hovedrollen i retfærdiggørelsen. Afsnittet 2,15-21 står således som en afgørende markør for Paulus’ teologiske agenda i Galaterbrevet.

3.4 Retfærdiggjort af tro (2,15-16)

Vi ankommer til teksten i 2,15, hvor irettesættelsen af Peter fortsættes med svaret på det retoriske spørgsmål, Paulus stiller Peter i 2,14. Konstateringen af Paulus og Peters jødiske ophav i v15 er et udtryk for en etnisk markør, der understreger kontrasten mellem jøderne, der stod i et pagtsforhold til Gud, og hedningerne, der i kraft af deres liv uden for pagten og uden loven var syndere per definition.³⁸ Ἰουδαῖοι betegner her (ligesom i 2,13) etniske jøder, som er en del af den kristne menighed.³⁹ Ἡμεῖς står emphatisk som det første ord i sætningen, og Paulus ønsker hermed at skabe identifikation mellem Peter (og muligvis også de jødiske ”lærere” i Galatien) og sig selv.⁴⁰ Det synes umiddelbart overraskende, at Paulus i 2,15 tydeligt markerer forskellen mellem jøder og hedninger og tilmed beskriver hedningerne som syndere (ἁμαρτωλοί), når han netop er i færd med at gå i rette med Peters opsplittende handling. Imidlertid viser 2,16, at evangeliet ifølge Paulus netop udvisker forskellen mellem jøder og hedninger, når det kommer til retfærdiggørelsen.

Ovenpå den overraskende erklæring i v15 indfører Paulus i v16 en afgørende modsætning, som den resterende del af Galaterbrevet i lange stræk vil kredse om.⁴¹ Modsætningen findes mellem de to veje til retfærdiggørelse: ἔργα νόμου (lovgerninger) og πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ (tro på Jesus Kristus). Paulus er stærkt optaget af at afvise lovgerningerne som en farbar vej til retfærdiggørelsen, hvilket kommer til udtryk gennem den tredobbelte negation af muligheden for at blive retfærdig gennem lovgerninger. Lovgerningerne er kernen i striden både mellem Paulus og Peter og mellem Paulus og ”lærerne”.⁴²

38 Dunn 1993, 132–33

39 Martyn 1997, 248

40 Boer 2011, 141–42

41 Moo 2013, 157

42 Moo 2013, 157

Tre udtryk i v16 er afgørende for forståelsen af Paulus' pointe i Galaterbrevet: ἔργα νόμου (lovgerninger), πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ (tro på Jesus Kristus) og verbet δικαίωω (at retfærdiggøre). Deres betydning er meget omdiskuteret og har udslagsgivende betydning for budskabet i 2,15-21. Derfor vil de her blive behandlet enkeltvis.

3.4.1 Lovgerningerne

Genitivkonstruktionen ἔργα νόμου kan betyde enten ”de gerninger, loven kræver” eller ”gerninger gjort i lydighed mod loven”.⁴³ Debatten handler dog ikke så meget om semantikken som om, hvorfor disse lovgerninger ifølge Paulus ikke kan gøre retfærdig. Den traditionelle protestantiske forståelse stammer fra reformatorerne, der mente, at lovgerninger ikke kan gøre retfærdig, fordi de er gerninger gjort af mennesker, som aldrig kan fortjene sig til retfærdighed over for Gud på grund af deres syndighed. Lovgerningerne henviser her først og fremmest til alt, hvad loven kræver, men sekundært også til enhver handling, som et menneske forsøger at fortjene retfærdighed ved over for Gud.⁴⁴ Denne forståelse er imidlertid blevet udfordret af Det nye Paulusperspektiv, hvor James Dunn med flere taler for, at ἔργα νόμου primært henviser til de grænsemarkører i Moseloven, der krævedes opfyldt for at forblive i pagten, særligt omskærelse og spiseregler.⁴⁵ Disse handlinger markerede tydeligt skellet mellem jøder inden for pagten og hedningerne udenfor. Når Paulus afviser lovgerningerne som et middel til retfærdiggørelse, afviser han ifølge Dunn først og fremmest de grænsemarkører, der skaber skel mellem jøder og hedninger. Det nye Paulusperspektiv bidrager med vigtige nuancer, som ikke kan ignoreres. Jeg mener dog, at der er mere overbevisende argumenter for at forstå ἔργα νόμου, som henvisning til alle gerninger, der har til hensigt at overholde loven – ikke kun grænsemarkørerne. Dette underbygges af, at Paulus i 2,21 kun nævner loven og ikke gerningerne, og at han i 3,19-24 konkluderer, at loven som sådan ikke længere er gyldig efter Kristi komme.⁴⁶ Ingen form for lovoverholdelse kan dermed bringe retfærdighed.

43 Moo 2013, 158

44 Moo 2013, 158

45 Dunn 1993, 135–38

46 Oakes 2015, 84–86

3.4.2 Tro på Kristus eller Kristi trofasthed

Hvis det er vigtigt at forstå, hvad der *ikke kan* gøre retfærdig, er det mindst lige så vigtigt at forstå, hvad der *kan*, og her indtager udtrykket πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ hovedrollen i 2,16. Udtrykket er vigtigt for denne opgaves formål, da forståelsen af det i moderne forskning hævdes at have afgørende betydning for det participatoriske fokus i Paulus' teologi.⁴⁷ Der argumenteres for, at Paulus' retfærdiggørelseslære alt efter oversættelsen af πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ er enten antropocentrisk med fokus på menneskets egen tro eller kristocentrisk med fokus på participation i Kristi trofasthed. Over for hinanden står to mulige oversættelser: ”Tro på Jesus Kristus” eller ”Jesu Kristi trofasthed”. Den førstnævnte oversættelse angiver en objektiv genitiv og den anden en subjektiv genitiv. Den objektive genitiv repræsenterer den mest traditionelle fortolkning, hvor udtrykket refererer til menneskets tro rettet mod Kristus. Den subjektive læsning har imidlertid vundet stor indflydelse i moderne forskning, hvor særligt Richard B. Hays har argumenteret for, at πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ ikke handler om menneskets tro på Kristus, men nærmere om Kristi egen trofasthed mod Gud. Denne trofasthed kan mennesker tage del i og således have retfærdighed.⁴⁸ Dermed får Hays' perspektiv et participatorisk fokus, hvor Kristi trofasthed i hans stedfortrædende død og opstandelse står centralt.⁴⁹ Tilhængere af den subjektive tolkning har kritiseret den objektive tolkning for at være udtryk for en antropocentrisk teologi, mens den subjektive genitiv derimod ses som kristocentrisk.⁵⁰ Diskussionen bevarer sin intensitet, fordi begge oversættelser er sprogligt mulige. Πίστις kan både betyde ”tro” eller ”tillid” til noget eller nogen og ”trofasthed” som en egenskab hos nogen,⁵¹ og det kvalificerende Ἰησοῦ Χριστοῦ kan ligeledes oversættes både objektivt og subjektivt. Oversættelsen må derfor afgøres ud fra konteksten.

Hovedargumenterne for den subjektive oversættelse er blandt andre: 1) Den tro, der omtales i 3,23-25 må nødvendigvis henviser til Kristi egen tro, da troen her personificeres og omtales som årsagen til, at lovens herredømme er ophørt, hvilket ifølge Paulus skete ved Kristi komme (4,3-5).⁵² 2) Redundansen ved at nævne menneskets tro på Kristus tre gange i 2,16

47 Beilby og Eddy 2011, 80–81

48 Beilby og Eddy 2011, 78

49 Moo 2013, 41–42

50 D. A. Campbell 2009, 847–52

51 BDAG, 818-20

52 Boer 2011, 149

undgås med en subjektiv oversættelse.⁵³ 3) Modstillingen af menneskelig handlen og Guds handlen er en vigtig del af Paulus' teologi i Galaterbrevet (1,1.11-12). I 2,16 kontrasteres på samme måde menneskelige lovgerninger med Guds nåde gennem Kristi trofasthed. Gud er den, der tager initiativet til retfærdiggørelse ved Kristi trofaste korsdød, han responderer ikke på menneskets troshandling.⁵⁴ Den subjektive tolkning menes derfor at være mere kristocentrisk end den objektive tolkning.

For den objektive oversættelse anføres følgende argumenter typisk: 1) I 3,6-9, hvor Abrahams tro beskrives, er det ikke Abraham og Kristus, men Abraham og den troende, der sidestilles. Ligeledes rettes Abrahams tro imod Gud, og derfor giver det også mest mening at læse πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ, som tro på Kristus. Abrahams tro på Gud står parallelt med den kristnes tro på Kristus.⁵⁵ 2) Troen i 3,23-25 behøver ikke henvise til Kristi tro, men kan også henvise til muligheden for at tro på Kristus, som også blev realiseret ved hans komme.⁵⁶ 3) Gentagelserne i 2,16 er ikke udtryk for redundans, men er i stedet en del af pointen. Antitesen mellem lovgerningerne og tro på Kristus tydeliggøres ved den gentagne benævnelse.⁵⁷ 4) Selvom en objektiv oversættelse giver rum for menneskelig tro, behøver teologien ikke blive antropocentrisk. Menneskets tro retter sig netop mod Kristus og hans stedfortrædende død og opstandelse, som Gud har taget initiativet til. Denne handling kalder Paulus "Guds nåde" (2,21). Πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ handler om menneskets modtagelse af denne nåde.⁵⁸ 5) En objektiv oversættelse virker mest naturlig, da Paulus i samme vers bruger verbet ἐπίστεύσαμεν med Kristus som tydeligt objekt.

Den subjektive oversættelse understreger vigtige aspekter af retfærdiggørelsen, idet Guds suverænitæt og initiativ samt Kristi død og menneskers participation i den står centralt, og fortalerne for denne tolkning fremfører ligeledes stærke argumenter for sagen. For mig at se er det dog ud fra konteksten mest oplagt, at der i Gal 2,16 er tale om det menneskelige forhold til Kristus, frem for Kristi forhold til Gud.⁵⁹ Ligesom Abrahams tro var rettet mod Gud, giver det også mest mening at forstå πίστις i 2,16 som tro rettet mod Kristus, hvorfor

53 DeSilva 2018, 230–31

54 Boer 2011, 150; Martyn 1997, 270–71

55 DeSilva 2018, 231–32

56 Schreiner 2010, 165

57 DeSilva 2018, 232–33

58 Moo 2013, 47–48

59 Oakes 2015, 90

den objektive genitiv foretrækkes. En sådan forståelse behøver ikke at miste hverken det kristologiske eller det participatoriske aspekt, da troen på Kristus er et udtryk for menneskets afhængighedsforhold til Kristus og ønsket om at have del i hans forsonende korsdød. Derfor kan den objektive oversættelse rumme mange af pointerne fra den subjektive.

3.4.3 Hvad er retfærdiggørelse for Paulus?

Diskussionen om Paulus' anliggende i Gal 2,16 er omfattende, og midt i orkanens øje står verbet $\delta\kappa\alpha\iota\acute{o}\omega$ og det relaterede nomen $\delta\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ (2,21). Paulus henviser hyppigt til GT, når han forklarer $\delta\kappa\alpha\iota$ -ord,⁶⁰ og verbet $\delta\kappa\alpha\iota\acute{o}\omega$ har i LXX ofte en forensisk betydning, hvor det henviser til en domstols frikendelse eller erklæring af retfærdighed.⁶¹ $\Delta\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ var en af kardinaldyderne i den græsk-romerske etik, og denne dyd hang for grækerne sammen med en overensstemmelse med den etiske norm i samfundet. I jødisk sammenhæng indebar begrebet en uplettet levevis, der kan føre til frikendelse for Guds domstol.⁶² I Paulus' samtid handlede begrebet altså om moralsk overensstemmelse med enten den guddommelige eller samfundsmæssige norm,⁶³ og at besidde $\delta\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ i forhold til Guds bestemmelser er således en forudsætning for at kunne blive frikendt for Guds domstol.

På reformationstiden var retfærdiggørelsen også et afgørende punkt i stridighederne og blev kaldt den artikel, som kirken står og falder med. Arven fra reformatorerne blev i store træk en forensisk forståelse af retfærdiggørelsen som en erklæring, hvormed Gud tilregner den troende retfærdighed. Der er altså tale om en ændring af juridisk status over for Gud.⁶⁴ Denne traditionelle forståelse er dog blevet angrebet fra flere sider i moderne Paulusforskning. J. Louis Martyn har argumenteret for, at $\delta\kappa\alpha\iota\acute{o}\omega$ bør oversættes med det engelske "rectify" og $\delta\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ med "rectification", da $\delta\kappa\alpha\iota$ -terminologien handler om, hvordan Gud gør det forkerte ret ved at befri mennesker fra undertrykkende ugudelige magter. Dette sker gennem den apokalyptiske korsbegivenhed, hvor Jesus overvinder de ugudelige magter. Målet er

60 Moo 2013, 48

61 TDNT, 176

62 DeSilva 2018, 219–20

63 BDAG, 248. Fortalere for Det nye Paulusperspektiv påpeger, at $\delta\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ også er en markør for medlemskab af pagten, e.g. Dunn 1993, 134-35. Dette mere relationelle aspekt af begrebet har for mig at se en vis berettigelse, men det bør ikke underminere det eskatologisk-soteriologiske aspekt, Bird 2007, 100-103.

64 Beilby og Eddy 2011, 23–27

ifølge Martyn ikke bare tilgivelse for synd og erklæret retfærdighed i forensisk forstand, men i højere grad udfrielse fra ugudelige magter til et liv med Guds Ånd.⁶⁵ Fortalerne for Det nye Paulusperspektiv har i stedet argumenteret for, at retfærdiggørelsen skal forstås som en inklusion i Guds pagtsfolk. Her er stadig tale om en erklæring, – endda også i forensisk forstand – en erklæring om medlemskab af pagten.⁶⁶ Gorman anerkender værdien i både pagtsmotivet og det apokalyptiske motiv og forsøger at forene dem i en syntese, hvor han konkluderer, at retfærdiggørelsen både er en erklæring af retfærdig status over for Gud, hvilket indebærer pagtsmedlemskab samt en befrielse af mennesket og en efterfølgende transformation, så det kendetegnes af retfærdig handlen.⁶⁷

De nævnte perspektiver rummer alle værdifulde indsigter, og derfor er Gormans syntese også sympatisk. Retfærdiggørelsen har utvivlsomt sammenhæng med det at være en del af Guds folk, og derfor er pagtsmotivet relevant. Ligeledes rummer Galaterbrevet udtryk, der kan tolkes apokalyptisk, selvom de ikke er mest tydelige i 2,15-21. Blandt andet beskrives tiden før Kristi komme som en trældom under ”verdens magter” (τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου). Det transformatoriske aspekt vedrører ganske vist også retfærdiggørelsen, men i min optik går Gorman for langt, når han hævder, at erklæringen af en ny status ikke blot kan være forensisk og pagtsinkluderende, men også må være effektiv. Gorman mener ikke, at Gud kan erklære den troende retfærdig uden også at skabe denne retfærdighed i den troende.⁶⁸ Retfærdiggørelsen er derfor også en transformativ begivenhed, hvor Guds retfærdighed bliver legemliggjort i den troende.⁶⁹ For mig at se overbetoner Gorman det transformatoriske aspekt af retfærdiggørelsen. Retfærdiggørelsen fører unægtelig til en etisk forandring af den troende, og Paulus forventer tydeligvis også, at Galaterne handler i overensstemmelse med deres nye status (5,13-14), men forandringen er ikke en integreret del af selve erklæringen om retfærdighed. Den etiske forandring sker som en følge af Åndens arbejde i den troende (5,16-25), og på den måde er forandringen en proces, der indledes ved modtagelsen af Ånden, men ikke noget, der ef-

65 Jf. Martyn 1997, 263–75,

66 Dunn 1993, 134–35; Beilby og Eddy 2011, 57–63

67 Gorman 2019, 97–98

68 Gorman 2019, 144–46

69 Gorman 2019, 138–42

fektueres i selve retfærdiggørelsen. Åndens gerning er – ligesom retfærdiggørelsen – et produkt af at være ”i Kristus”.⁷⁰ I stedet ser jeg Paulus’ forståelse af retfærdiggørelsen i 2,16 som primært forensisk og eskatologisk, for meget tyder på, at Paulus tænker i juridiske baner, når han bruger δικα-terminologien. Dette er den primære betydning i LXX,⁷¹ og desuden henviser slutningen af v16 med ordene ”for af lovgerninger retfærdiggøres intet kød” sandsynligvis til Sl 143,2, som netop taler om at bestå over for Guds domstol.⁷² Δικαίω betegner således en retfærdighedserklæring over for Guds domstol, og denne erklæring udsiger Gud ifølge Paulus kun på baggrund af tro og ikke lovgerninger. Det er sandsynligt ud fra de omkringliggende passager i Galaterbrevet, at denne erklæring også har medlemskab af Guds pagtsfolk at gøre, men det er for mig at se ikke Paulus’ primære anliggende her.⁷³

Hvad angår nomenet δικαιοσύνη taler anvendelsen i v21 for, at ordet beskriver den status, som mennesket befinder sig i, når det er retfærdiggjort. Loven og Kristi død stilles op over for hinanden som to veje til opnåelsen af δικαιοσύνη, hvilket har store ligheder med modstillingen af lovgerninger og tro på Kristus i v16.⁷⁴ Dermed er retfærdigheden en ny juridisk status over for Gud, som et menneske kun kan opnå ved at blive erklæret retfærdig på baggrund af tro på Jesus Kristus. Hvordan troen på Kristus på denne måde kan føre til en retfærdighed, som loven og menneskelige handlinger ikke kan bibringe, udfoldes herefter i de participatoriske udsagn i 2,17-21.

3.4.4 Hensigten med tro på Kristus

Ovenpå denne begrebsafklaring er der nu grundlag for at udlede pointen med argumentationen i 2,16. Verset indledes af participiet εἰδότες, hvormed Paulus angiver, at han trækker på en viden, som han mener at være fælles med Peter og andre jødekristne om.⁷⁵ Paulus minder Peter om, at den fælles viden om lovgerningernes utilstrækkelighed har medført, at også de har sat deres lid til Kristus frem for lovgerningerne.

70 Moo 2013, 56

71 Moo 2013, 48–53

72 DeSilva 2018, 217–18

73 Jf. Moo 2013, 161

74 Oakes 2015, 82

75 Flere fortolkere finder her allusioner til en jødisk-kristen tradition om retfærdiggørelse ved tro frem for lovgerninger, jf. Martyn 1997, 263–75; Dunn 1993, 134–41; Boer 2011, 143–45; Andre afviser dog henvisningen til en sådan tradition, Schreiner 2010, 154; D. A. Campbell 2009, 842–43

Hovedsætningen i v16 ”og vi har sat vores lid til Kristus Jesus” indledes med det emfatiske subjekt ἡμεῖς, som understreger, at selv Paulus og Peter og andre etniske jøder (v15), har måttet sande, at kun tro på Kristus kan føre til retfærdighed, hvorfor det er meningsløst at kræve af hedningerne, at de skal overholde loven for at stå i et ret forhold til Gud.⁷⁶ Kombinationen af verbet πιστεύω og præpositionen εἰς er usædvanlig og fortæller noget om Paulus’ syn på tro. Præpositionen understreger, at troen rettes *mod* noget bestemt, og set i lyset af de participatoriske toner i de efterfølgende vers kan der her være tale om, at troen også søger *ind i* Kristus, så troen på denne måde forener med Kristus.⁷⁷ Hensigten med at rette troen mod Kristus angives i den efterfølgende ἵνα-sætning: Troen rettes mod Kristus for at sætte sin lid til at blive retfærdiggjort på grundlag af ham i stedet for loven. Pointen underbygges med en allusion til Sl 143,2, hvori det erklæres, at ingen levende⁷⁸ erklæres retfærdigt over for Gud. Dette læser Paulus som en bekræftelse af sit budskab om, at lovgemningerne aldrig kan danne grundlag for et menneskes retfærdige status over for Gud.

3.5 Retfærdiggjort i Kristus (2,17-18)

Efter at have afklaret lovgemningernes utilstrækkelighed angående retfærdiggørelsen vender Paulus sig mod et andet spørgsmål: Hvis de kristne ikke længere overholder Moselovens forskrifter, fordi de søger retfærdiggørelse gennem troen på Kristus, gør de sig så ikke til syndere? Og fremmer Kristus så ikke syndens ærinde?

Der er i v17 flere sproglige ligheder med v15, hvilket indikerer, at konteksten for det kritiske spørgsmål skal findes i Antiokia. For det første står verbet εὑρέθημεν i første person pluralis ligesom det personlige pronomen ἡμεῖς i v15. For det andet henviser ἀμαρτωλοί formentlig til hedningerne, som Paulus også nævnte i v15. Paulus refererer i v17 sandsynligvis en anklage, som er blevet rettet mod ham og Peter af de jødiske udsendinge fra Jakob (2,12),⁷⁹ og denne anklage kan heller ikke udelukkes at være repræsentativ for ”lærerne” i Galatiens holdning.⁸⁰ Anklagen udspringer af det friere forhold til Moseloven, som ifølge Paulus er den

76 Schreiner 2010, 166

77 Moo 2013, 163

78 Paulus ændrer ”ingen levende” (LXX: οὐ πᾶς ζῶν) til ”intet kød” (οὐ πᾶσα σὰρξ) og understreger dermed menneskets svaghed og utilstrækkelighed i relation til retfærdighed.

79 Dunn 1993, 141

80 Martyn 1997, 247

naturlige konsekvens af retfærdiggørelsen af tro. Livet i Kristus indebærer, at der ikke kan være skel mellem jøder og hedningerne, men det konventionelle jødiske synspunkt var, at loven krævede dette skel, da hedningerne blev set som syndere af jøderne.⁸¹ Den nye livsstil, hvor jødekristne blandt andet spiser sammen med hedningekristne, kommer derfor på flere områder til at ligne hedningernes livsstil.⁸² Når Paulus og Peter således lever som hedninger, fordi de sætter deres lid til, at troen på Kristus gør retfærdig uafhængigt af loven, konkluderer de kritiske jødekristne grupperinger, at Paulus gør Kristus til en, der fremmer syndens agenda.⁸³

Paulus afviser den alvorlige anklage med den stærke benægtelse $\mu\eta\ \gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\iota\tau\omicron$. I v18 indvender han i stedet, at anklagen først ville være gyldig, hvis han ville fastholde lovens plads i den kristnes liv. Synden ligger ikke i at afvise loven, men i at genopbygge lovens krav.⁸⁴ Paulus havde på sin mission til hedningerne revet skellet mellem jøder og hedninger ned. I menigheden betød sociale markører ikke noget, og jøder og hedninger havde bordfællesskab med hinanden. Dette var for Paulus en naturlig følge af evangeliet, og bruddet på lovens bestemmelser om måltidsfællesskab er slet ikke synd i Paulus' optik.⁸⁵ Synd ville det i stedet være at vende tilbage til lovens sociale skel og leve som om, Kristus ikke har revet muren ned mellem jøder og hedninger (jf. Ef 2,11).

For denne opgave er temporalsætningen ”mens vi søger at blive retfærdiggjort i Kristus” ($\zeta\eta\tau\omicron\upsilon\acute{\nu}\tau\epsilon\varsigma\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\omega\theta\eta\acute{\nu}\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \chi\rho\iota\sigma\tau\acute{\omega}$) særligt interessant, da ” $\acute{\epsilon}\nu\ \chi\rho\iota\sigma\tau\acute{\omega}$ ” kan tolkes som et participatorisk udtryk. Præpositionen $\acute{\epsilon}\nu$ kan bære en lang række forskellige betydninger.⁸⁶ Constantine Campbell har klarlagt, at dette også gør sig gældende i de mange forskellige forekomster i forbindelse med $\chi\rho\iota\sigma\tau\acute{\omega}$.⁸⁷ En spatial betydning er mest grundlæggende for præpositionen, men i v17 er også instrumentelle betydninger relevante. Betydningen må nødvendigvis afgøres ud fra konteksten.⁸⁸ Gal 2,17 er blot ét af to steder, hvor Paulus ifølge Campbell

81 Som Dunn påpeger, rummede datidens jødedom dog flere holdninger til denne sag, Dunn 1993, 119–21

82 Dunn 1993, 132–33

83 Martyn 1997, 255; Dunn 1993, 141–42

84 Moo 2013, 167

85 Oakes 2015, 91

86 BDAG, 326–30

87 C. R. Campbell 2012, 68–73

88 C. R. Campbell 2012, 73

anvender udtrykket i direkte forbindelse med retfærdiggørelsen, og Campbell mener, at betydningen her er instrumentel og angiver, at retfærdiggørelsen forårsages ved og af Kristus.⁸⁹ Denne forståelse virker overbevisende, men samtidig læser andre fortolkere udtrykket spatiale, så det angiver en lokation eller en sfære, som den kristne kan befinde sig i.⁹⁰ Det kraftige fokus på identifikation og enhed mellem Kristus og Paulus i vv19-20, den mulige lokative forståelse af εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν i v16, samt den hyppige spatiale betydning af ἐν Χριστῷ andre steder hos Paulus sandsynliggør, at også spatiale betydningsnuancer er inde i billedet her i v17. Ikke som en beskrivelse af en konkret lokation, men nærmere som en beskrivelse af en sfære. Vanhoozer beskriver denne distinktion med et forklarende billede: "believers are not in Christ spatially the way coins are in a piggy bank, but rather *spherically*, that is, "in the sphere of Christ's control."⁹¹ Ud fra denne forståelse beskriver Paulus altså Peter og sig selv som jøder, der søger at blive erklæret retfærdige af Gud ved at befinde sig inden for den sfære, som Kristus kontrollerer, og således være forenet med Kristus. Udtrykkets fleksibilitet gør det vanskeligt at definere det entydigt, men konteksten synes at indikere, at Paulus har enheden med Kristus i tankerne. Hvad denne enhed indebærer skildres i vv19-20.

3.6 Forenet med Kristus i død og liv (2,19-20)

3.6.1 Døden for loven

Anklagen fra vv17-18 blev afvist, og begrundelsen herfor findes i v19a, hvor Paulus erklærer sig død for loven. Denne død i forhold til loven implicerer et ændret forhold til loven. Martyn påpeger, hvordan verbet ἀποθνῄσκω med dativ angiver en adskillelse fra noget ved døden.⁹² Paulus er således blevet skilt fra loven ved sin egen død, og dermed er han kommet til at stå i et nyt forhold til den. Brugen af første person ental i vv19-20 kan meget vel forstås som en paradigmatiske sprogbrug, hvor Paulus benytter sit eget eksempel til at beskrive en virkelighed, der er gældende for alle kristne.⁹³ Loven er ikke længere autoritet for hverken Paulus, den

89 Rom 3,24 er den anden forekomst, C. R. Campbell 2012, 114–15

90 Moo 2013, 165; Gorman 2019, 129–30; Boer 2011, 156–57; DeSilva 2018, 244

91 Vanhoozer 2018, 28

92 Martyn 1997, 256–57; BDAG, 111

93 Oakes 2015, 92–95; Moo 2013, 167–68; Schreiner 2010, 170; DeSilva 2018, 249

jødekristerne eller den hedningekristerne,⁹⁴ og når adskillelsen fra lovens herredømme er så radikal, at Paulus betegner den som en død, er der derfor ingen grund til at søge retfærdiggørelse gennem loven.⁹⁵

Loven spiller tilsyneladende selv en instrumental rolle i Paulus' død for loven, for døden beskrives som noget, der sker "ved loven" (διὰ νόμου). Der er blevet givet forskellige forslag til, hvordan loven på denne måde kan være en årsag til Paulus' død. Douglas Moo mener, at Paulus på baggrund af sin erkendelse af ikke at kunne overholde loven når frem til, at han må dø i forhold til den.⁹⁶ Dunn mener, at Paulus refererer til sin egen tidligere iver for loven, som i sidste ende førte til hans møde med Kristus på vejen til Damaskus, og hvor han blev frigjort fra loven.⁹⁷ En tredje mulighed er, at loven i kraft af sin medvirken til Kristi korsfæstelse og sin forbandelse af Kristus (3,13) også har korsfæstet og forbandet Paulus, idet Paulus deltog i Kristi korsfæstelsen.⁹⁸ Det er svært at give et endeligt svar, men i lyset af talen om at være korsfæstet med Kristus, som følger umiddelbart efter og står asyndetisk som en udfoldelse af talen om at dø for loven ved loven,⁹⁹ mener jeg, at den tredje tolkning er den bedst begrundede. Paulus døde *ved* loven, fordi han har del i Kristi korsdød, hvor Kristus tog lovens forbandelse på sig. Gal 4,4-5 viser også, at Kristus levede under loven for at kunne løskøbe dem, der var under loven, med sin død.¹⁰⁰

3.6.2 Livet for Gud

Døden for loven har til formål (ἵνα) at lade Paulus leve for noget andet, og det nye liv lever han i relation til Gud. Liv for loven bliver dermed sat i modsætning til liv for Gud.¹⁰¹ At leve for Gud har formentlig både etisk og soteriologisk indhold,¹⁰² da det indebærer, at Kristus lever i Paulus, hvilket Paulus senere i brevet også beskriver som et liv med Guds Ånd (3,2; 4,6; 5,13-25).¹⁰³ Efter døden for loven er Paulus trådt ind i et nyt liv, hvor han sammen med

94 Schreiner 2010, 170

95 Moo 2013, 169

96 Moo 2013, 169

97 Dunn 1993, 143

98 Martyn 1997, 257; DeSilva 2018, 246-47

99 Nielsen 1988, 14

100 Schreiner 2010, 170-71

101 Martyn 1997, 257

102 Moo 2013, 170

103 Dunn 1993, 145-46

Guds Ånd bekæmper synden, som kendetegnede hans tidligere liv. Samtidig sigter det nye liv også på et evigt liv (6,8-9) og har medført en ny status som Guds barn (3,23-4,7).¹⁰⁴ Kristus er nu omdrejningspunktet for Paulus' liv: Kristus bor i ham, og Paulus lever i troen på Kristus. Paulus kan altså både tale om at være "i Kristus" (2,17; 3,28) og om "Kristus i mig" (v20). Jeg ser dette som et udtryk for en enhed mellem Paulus og Kristus.¹⁰⁵ Paulus og enhver troende deltagere i Kristus, og Kristus deltagere ved sin Ånd i den troende.¹⁰⁶ At denne enhed ikke skal forstås som mystisk i en forstand, hvor den troende smelter sammen med det guddommelige, understreges af den sidste del af v20. Her beskriver Paulus sit liv "i kødet" (ἐν σαρκί), hvilket udtrykker, at hans liv fortsætter med at være jordbundet, og at hans menneskelige natur fortsat er svag.¹⁰⁷ Paulus lever i troen på Kristus, som beskrives som den, der "elskede mig, og hengav sig selv for mig". Hermed indikerer Paulus, at Kristi kærlighed og stedfortrædende død på korset er motoren for Paulus' egen død og opstandelse til nyt liv.

3.6.3 Korsfæstet med Kristus

I vv19-20a står to udsagn om at gå fra død til liv parallelt, hvor det første ("ved loven døde jeg for loven for at leve for Gud") udfoldes af det andet ("jeg er blevet korsfæstet med Kristus, og jeg lever ikke længere selv, men Kristus lever i mig"). At blive "medkorsfæstet" (συσταυρώω) er et dramatisk udtryk. I evangelierne bruges udtrykket bogstaveligt om røverne, som blev korsfæstet sammen med Jesus (Matt 27,44; Mark 15,32; Joh 19,32), mens Paulus bruger det metaforisk både her og i Rom 6,6. Metaforen anvendes til at beskrive, hvordan Paulus' gamle menneske døde (jf. Rom 6,6), så Kristus kunne komme til live i ham. Det vidner den lignede sprogbrug i 5,24 og 6,14 om.¹⁰⁸ I 2,19 knytter Paulus sig selv tæt sammen med Kristi korsfæstelse, som om han selv har gennemgået den. Gorman beskriver rammende betydningen af denne medkorsfæstelse: "to have faith "into" Jesus is to fully identify with his death that what happened to Jesus also happens to the "believer": a death, a termination of

104 DeSilva 2018, 247

105 Jf. Moo 2013, 171

106 DeSilva 2018, 250

107 Oakes 2015, 95. *σάρξ* har ofte en teologisk betydning for Paulus, hvor det henviser til den menneskelige skrøbelighed og syndighed, da "kødet" er under syndens herredømme og er Åndens modsætning (Gal 5,17), TDNT 1004-5. Denne betydning kan også være tiltænkt her, men den primære betydning synes at være menneskelivet og ikke syndigheden, Schreiner 2010, 172-73

108 Boer 2011, 160

previous existence.”¹⁰⁹ Paulus kan sige, at han er korsfæstet med Kristus, fordi han ved troen forenes med Kristus i en enhed så nær, at han identificerer sig med Kristi korsfæstelse, som var den sket for Paulus selv. Korsdøden skiller Paulus endegyldigt fra loven, for loven er ikke længere en vej til retfærdighed for ham, da han nu gøres retfærdig i kraft af sin delagtighed i Kristi død. Korsdødens adskillende funktion vedrører dog ikke kun jøder, som lever under loven, men også hedningerne, idet korsdøden også er en død bort fra almene kategorier som ”lidenskaberne og begæringerne” (5,24) og ”verden” (6,14).¹¹⁰ Men at blive forbundet med Kristi korsdød er altså baggrunden for, at Paulus er død for loven, mens Kristi tilstedeværelse i Paulus er baggrunden for, at Paulus kan leve for Gud. Både i døden og i det nye liv beskriver Paulus således sig selv som forbundet med Kristus.

Det er interessant, hvordan Paulus knytter korsdøden i forening med Kristus sammen med frigørelsen fra loven, for det må betyde, at enheden med Kristus er fundamental for retfærdiggørelsen af tro. I v16 understreger Paulus ganske tydeligt, at retfærdiggørelsen ikke sker ved lovens gerninger, men ved troen. Grundlaget for, at det er muligt at søge retfærdiggørelsen gennem troen på Kristus frem for loven, skal findes i Kristi død, som er den begivenhed, der frigør fra loven. Kristi død beskrives også i v21 som grundlaget for retfærdigheden. Hvis korsdøden kommer den troende til gavn gennem enheden med Kristus, viser det, at retfærdiggørelsen og enheden med Kristus er tæt forbundet i Paulus’ teologi. Gorman skildrer sammenhængen ved at kalde Kristi korsdød for retfærdiggørelsens *middel* (engelsk: ”means”), mens participation i Kristi korsdød er retfærdiggørelsens *måde* (engelsk: ”mode”).¹¹¹ Hermed peger han på, at basis for retfærdiggørelsen frembringes af Kristus på korset og tilegnelsen heraf sker gennem troen, som fører til enhed med Kristus i hans død og opstandelse. Retfærdiggørelsen er et resultat af at blive korsfæstet med Kristus og genoprejst til et nyt liv med Kristus¹¹² og finder på denne måde sted ”i Kristus” (v17).

109 Gorman 2019, 131

110 DeSilva 2018, 249

111 Gorman 2019, 115–49

112 C. R. Campbell 2012, 398. Moo afviser dog, at v19-20 har med retfærdiggørelsen at gøre. I stedet ser han versene som et indskud, der kun forklarer forholdet til loven. Men som nævnt har det ændrede forhold til loven også betydning for retfærdiggørelsen, hvorfor Moos afvisning ikke er overbevisende, Moo 2013, 172

Retfærdiggørelsen og enheden med Kristus er altså ikke to separate koncepter i Paulus' teologi.¹¹³ Det ene er heller ikke et mindre krater inden i et større krater, som Schweitzer ellers mente. Der er i stedet tale om to tæt forbundne soteriologiske koncepter. Selvom retfærdiggørelsen er et resultat af enheden med Kristus, kan retfærdiggørelsen dog ikke degraderes til et underpunkt, for de troendes retfærdighed er sigtet med Kristi død (v21). Denne tætte forbindelse mellem de to koncepter må heller ikke forveksles med en sammensmeltning. Enheden med Kristus og retfærdiggørelsen er ikke synonyme,¹¹⁴ men to koncepter, der må forstås i relation til hinanden.¹¹⁵ Bird formår både at forbinde og skelne de to koncepter på følgende måde:

”Even if ”union with Christ” is Paul’s metaphor of choice, righteousness/justification language could never be superfluous since it unpacks what ”union with Christ” means in terms of one’s present status before God, its implication for the eschatological judgement, and comprises the nexus for entering the cosmopolitan messianic community.”¹¹⁶

Retfærdiggørelsen udfolder således en række af de helt afgørende konkrete følger af enheden med Kristus. Enheden med Kristus kan derfor ses som en paraplybetegnelse for alt, hvad det indebærer at tro på og tilhøre Kristus, og retfærdiggørelsen er et af de primære elementer, som modtages herigennem.¹¹⁷

3.6 Ingen retfærdighed uden participation i Kristi død (2,21)

I perikopens sidste vers genoptages antitesen fra v16: tro over for lovgerninger. Det sker implicit, da lovgerningerne her er udvidet med betegnelsen ”loven” (νόμος), og troen repræsenteres af Kristi død. Paulus' konklusion manifesterer, at der ikke er nogen mulighed for at blive retfærdig gennem loven. Var det tilfældet, ville det ifølge Paulus betyde, at mennesket selv kunne skabe basis for sin retfærdighed, og så ville det ikke være nødvendigt for Kristus at

113 Gorman 2009, 45

114 Bird 2007, 86

115 C. R. Campbell 2012, 396

116 Bird 2007, 86

117 Moo 2013, 57

give sig selv. Men Kristus gav sig selv hen, og det er for Paulus et udtryk for Guds nåde.¹¹⁸ Derfor ser han det som en afvisning af Guds nåde, hvis man søger at blive retfærdig af andre veje end ved at tage del i Kristi død gennem troen på ham.¹¹⁹ Det faktum, at Kristus døde for mennesker, bliver altså for Paulus et argument for, at loven umuligt kan føre mennesker til retfærdighed, da hans død i så fald ville være nyttesløs.¹²⁰ Galaterne skal altså ikke supplere deres tro med lovgerninger, for deres tro på Kristus vil give dem del i hans død, hvorved Gud vil erklære dem retfærdige.

3.8 Delkonklusion

På baggrund af den ovenstående fortolkning af Gal 2,15-21 er det muligt at drage følgende konklusioner om Paulus' syn på forholdet mellem retfærdiggørelse af tro og enhed med Kristus i Galaterbrevet: 1) Retfærdiggørelsen er først og fremmest en forensisk erklæring, der vidner om en retfærdig status over for Gud. Denne erklæring kan tilegnes ved tro på Kristus og ikke ved lovens gerninger. 2) Kristi selvhengivende korsdød er grundlag for, at det er muligt for menneskelige syndere at blive retfærdige, for ved at participere i Kristi død, som var den sket for dem selv, kan mennesker blive erklæret retfærdige af Gud. Denne participation bliver mulig gennem den enhed med Kristus, som mennesker træder ind i ved troen. Retfærdiggørelsen af tro og enheden med Kristus knyttes dermed tæt sammen i Gal 2,15-21. Enheden med Kristus kan hos Paulus ses som en overordnet betegnelse, der rummer en række aspekter, og retfærdiggørelsen er et af de allermest centrale af disse. Retfærdiggørelsen er participatorisk og participationen indebærer retfærdiggørelse. Med Gormans ord kan Paulus' lære om retfærdiggørelse og enhed med Kristus dermed beskrives som "justification by co-crucifixion".

4 Luthers udlægning af Gal 2,15-21

Som beskrevet i forskningsoversigten er der i det tyvende århundrede opstået en voksende kritik af den traditionelle protestantiske vægtlægning på retfærdiggørelsen af tro som centrum for Paulus' teologi. Schweitzer, Sanders og D. Campbell har fra hver sin position angrebet

118 Oakes 2015, 96

119 Bird 2011, 136

120 DeSilva 2018, 250-51

dette retfærdiggørelsesfokus for i stedet at fremhæve enheden med Kristus som det dominerende motiv hos Paulus. Den traditionelle reformatoriske læsning af Paulus anklages for ikke at kunne beskrive forbindelsen mellem retfærdiggørelsen af tro og participation i Kristus eller at underprioritere det participatoriske aspekt.¹²¹ Anklagen er formentlig ikke uden sandhed, når det kommer til den post-reformatoriske tendens til at sætte vandtætte skotter mellem retfærdiggørelsen og participationen,¹²² men hvordan forholder det sig hos reformationens ophavsmænd? Jeg vil her sammenligne Luthers syn på sagen i hans *Store Galaterbrevskommentar* med den forståelse af Paulus, der præsenteres i analysen af Gal 2,15-21.

4.1 Troens forening med Kristus

Retfærdiggørelsen forstår Luther primært som en erklæring, der udsiges af Gud over et menneske. Gentagne gange omtaler Luther i sin udlægning af Gal 2,15-21 retfærdiggørelsen som en erklæring af retfærdighed.¹²³ Selvom eksplicit forensisk sprog ikke her anvendes om denne erklæring, er en juridisk forståelse af retfærdiggørelsen alligevel nærliggende for ham.¹²⁴ At Luther anser retfærdiggørelsen som en erklæring betyder dog ikke, at han negligerer det participatoriske aspekt, for når Luther skal udlægge, hvordan troen ifølge Gal 2,16 kan gøre mennesket retfærdigt, peger han på, at troen ”griber om Kristus” (”apprehendere Christum”).¹²⁵ Kristus er ifølge Luther ”nærværende i selve troen”.¹²⁶ Troen skaber et forhold mellem den troende og Kristus, som Luther beskriver som forholdet mellem brud og brudgom.¹²⁷ Denne sammenhæng mellem Kristus og troen er baggrund for, at troen kan gøre retfærdig, for når troen griber om Kristus, flytter Kristus også ind i hjertet på den troende, og han er ”den kristne retfærdighed, for hvis skyld Gud regner os for retfærdige”.¹²⁸ Fordi Luther ser troen som det, der forener den troende og Kristus, kan han konkludere: ”[t]roen retfærdiggør altså, fordi den griber om og ejer den skat, nemlig den nærværende Kristus.”¹²⁹ Stephen J. Chester udleder heraf, at Luther ser troen som selve enheden med Kristus: ”faith itself is to be identified with

121 S. J. Chester 2009, 315

122 S. J. Chester 2009, 316

123 Luther 2017, 176–77

124 S. J. Chester 2017, 184

125 WA 40 I:229, 29-30

126 Luther 2017, 186

127 Luther 2017, 235

128 Luther 2017, 186

129 Luther 2017, 186

union with Christ”.¹³⁰ Luther integrerer altså retfærdiggørelsen af tro og enheden med Kristus.¹³¹

I sin kommentar forudsætter Luther en objektiv læsning af genitiven πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ, men det hindrer ham ikke i at anlægge et participatorisk syn på retfærdiggørelsen, hvilket ellers ofte er anklagen mod den objektive læsning.¹³² Troen er for Luther heller ikke en gerning, der kan tillægges den kristne, for troen er indgydt i den troende af Gud (”fides infusa”).¹³³ Anklagen om et antropocentrisk syn på troen og retfærdiggørelsen, som gerne rettes mod den objektive genitiv, kan derfor ikke siges at stemme overens med Luthers forståelse af πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ. For Luther kommer troen fra Gud, og Kristus er nærværende i troen, hvorved den troende forenes med ham og får del i hans retfærdighed. Luthers syn på retfærdiggørelse er således stærkt kristologisk ligesom Paulus’ syn på samme.

Troens forening med Kristus er for Luther også baggrunden for det radikale udsagn i Gal 2,19, hvor Paulus taler om at være ”korsfæstet med Kristus”. Korsfæstelsen med Kristus er ifølge Luther, noget der sker ”ved troen” og ”i Ånden”.¹³⁴ Luther dvæler dog kun ganske kort ved medkorsfæstelsens betydning for retfærdiggørelsen. I sin behandling af Gal 2,19-20 er Luther mere optaget af, hvordan korsfæstelsen med Kristus fører videre til Paulus’ beskrivelse af et nyt liv, hvor han beskriver, at han ikke længere lever selv, men Kristus lever i ham. Dette tolker Luther som et udtryk for, hvordan retfærdigheden flytter ind i den troende: ”kristen retfærdighed er, nemlig den, hvorved Kristus lever i os, ikke den, der hører til vor (medfødte) person. Når man derfor skal drøfte den kristne retfærdighed, skal man se helt bort fra vor person.”¹³⁵ Luther ser retfærdigheden som noget, der udelukkende tilhører Kristus, men samtidig flytter ind i den troende. Det er altså en fremmed retfærdighed, der tager bolig i den troende, og det nye liv, som Paulus refererer til, er ifølge Luther også et fremmed liv, for det er ikke længere Paulus’ gamle, kødelige jeg, der lever, men en kristen, der lever i kraft af sin enhed med Kristus. Enheden med Kristus hænger for Luther så uløseligt sammen med retfærdiggørelsen, at retfærdiggørelsen ikke kan lade sig gøre uden: ”Om du derfor, når det drejer

130 S. J. Chester 2017, 186

131 S. J. Chester 2017, 184

132 S. Chester 2009, 317

133 WA 40 I:254, 27

134 Luther 2017, 230

135 Luther 2017, 232

sig om retfærdiggørelsen, sonder mellem Kristus og din person, så er du inde under loven, forbliver under den og har dit liv i dig (selv)".¹³⁶ For selvom retfærdigheden er fremmed, kommer den alligevel den troende til gode gennem enheden med Kristus, hvor Kristus bytter sin retfærdighed med den troendes synd:

”der bør læres rigtigt om troen nemlig, at du ved den er så inderligt *sammenføjet med Kristus*, at der af ham og dig bliver ligesom én person, der ikke kan adskilles, men stadig holder sig til ham og siger: Jeg er som Kristus, og Kristus omvendt siger: Jeg er som denne synder; for han holder fast ved mig og jeg ved ham. For ved troen er vi forenet til ét kød og ben.”¹³⁷

Denne udveksling af retfærdighed og synd er afgørende for Luthers forklaring af, hvordan den troende kan erklæres retfærdig. I kraft af sin enhed med Kristus ved troen modtager den troende ikke bare Kristi retfærdighed i gave, men den troende modtager hele Kristi person med alt, hvad han er, og siden Kristus er retfærdighed personificeret, kan den troende nu også regnes som retfærdig.¹³⁸

Hvor radikal Luthers forståelse af denne udveksling af personer er, fortæller også noget om, hvad retfærdiggørelsen indebærer for Luther. Dette bliver tydeligt, når han tolker Gal 2,20 og talen om det nye liv med Kristus:

”Det er ikke mere Paulus, der lever. Paulus er derimod død. Hvem er det da, der lever? En kristen. For så vidt Paulus levede i sig selv, er han helt død ved loven. Men for så vidt som han lever i Kristus, eller rettere Kristus lever i ham, lever han et helt andet liv. For det er Kristus, der i ham taler, virker og udfører alle handlinger.”¹³⁹

Paulus' tale om et nyt liv i kraft af enheden med Kristus er for Luther altså ikke som et udtryk for en etisk transformation af den kristnes jeg. Snarere er der tale om, at den kristne bryder

136 Luther 2017, 234–35

137 Luther 2017, 235

138 S. J. Chester 2017, 188–90

139 Luther 2017, 236–37

med sit gamle jeg, og lever et nyt Kristus-liv.¹⁴⁰ Den Paulus, der lever på bagkant af troens forening med Kristus, er for Luther ikke en forbedret person, men en ny skabning i Kristus.¹⁴¹

4.2 Delkonklusion

Luther ville formentlig ikke betegne Paulus' retfærdiggørelseslære som "justification by co-crucifixion", da korsfæstelsen med Kristus tildeles relativt lidt opmærksomhed af Luther i forhold til andre udsagn i Gal 2,15-21. Sagen er dog ikke fremmed for Luthers eksegese, for i sin læsning af Galaterbrevet 2,15-21 integrerer Luther tydeligt retfærdiggørelsen af tro og enheden med Kristus. For Luther er der hverken tale om to isolerede koncepter hos Paulus, eller at enheden med Kristus er det eneste reelle tema for Paulus. Chester formulerer Luthers syn på de to koncepter meget præcist: "By defining justification by faith in thoroughly participatory terms, Luther can give full theological weight to both sets of vocabulary."¹⁴² Luthers udlægning af Gal 2,15-21 ligner dermed i store træk denne opgaves fortolkning af Paulus, omend vægtlægningen på visse punkter er forskellig. I stedet for "justification by co-crucifixion" kan Luthers læsning af Paulus' syn på forholdet mellem retfærdiggørelse af tro og enhed med Kristus nærmere betegnes som *retfærdiggørelse ved troens forening med Kristus*.

5 Konklusion

Eksegesen af Galaterbrevet 2,15-21 peger på, at Paulus' retfærdiggørelseslære både er forensisk og participatorisk. Med enheden med Kristus som paraplybegreb fremstilles retfærdiggørelsen som et resultat af den troendes enhed med Kristus. På slående vis knyttes retfærdiggørelsen af tro således tæt sammen med enheden med Kristus. Ræsonnementet bag denne retfærdiggørelseslære er, at mennesket ved troen træder ind i enheden med Kristus, hvorved det får del i Kristi korsdød, som danner grundlaget for Guds retfærdighedserklæring af syndere. Gormans formulering "justification by co-crucifixion" er derfor ganske rammende for Paulus' syn på forholdet mellem retfærdiggørelse og enhed med Kristus.

Den tætte forbindelse mellem retfærdiggørelsen og enheden med Kristus giver baggrund for at afvise en forståelse, der vil isolere de to koncepter fra hinanden. Enheden med

140 S. J. Chester 2017, 191

141 S. J. Chester 2017, 188

142 S. J. Chester 2009, 335

Kristus rummer for Paulus også andre aspekter, men retfærdiggørelsen fremstår som en vigtig soteriologisk del af den troendes enhed med Kristus. Når det af Schweitzer og Sanders hævdes, at enheden med Kristus er det mest centrale i Paulus' teologi er det derfor ikke uden grund. Fejlen ligger i at ville flytte retfærdiggørelsen til periferien af Paulus' tænkning. Udlægningen af Gal 2,15-21 viser netop, at retfærdiggørelsen og enheden med Kristus begge er integrerede dele af samme centrum.

Martin Luther deler i store træk denne analyse af Paulus' argumentation i Gal 2,15-21. I sin *Store Galaterbrevskommentar* fremhæver han troen som det, der griber om Kristus og derved fører den troende ind i en forening med Kristus. Denne tro er indgydt af Gud og er derfor ikke frembragt af den troende selv. Dermed afværges Luther anklagen om en antropocentrisk teologi, selvom han regner med en objektiv forståelse af πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Luther knytter således ligesom Paulus retfærdiggørelsen tæt sammen med enheden med Kristus uden at fusionere de to koncepter.

6 Til videre arbejde

Retfærdiggørelsen og enheden med Kristus knyttes meget tæt sammen i Gal 2,15-21. Emnerne behandles dog også i andre af Paulus' skrifter, og en analyse af disse ville kunne udbrede kendskabet til problemfeltet og kaste lys over, om Paulus relaterer de to temaer på andre måder andetsteds. De sproglige paralleller til særligt Romerbrevet 6, hvor verbet συσταυρώω også anvendes, fremstår som et oplagt emne at fortsætte undersøgelsen af forholdet mellem retfærdiggørelse og enhed med Kristus med.

7 Litteratur

Opslagsværker

- BDAG** Danker, Frederick W., Walter Bauer, og William Arndt. 2000. *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press.
- HKN** Kjær Nielsen, Helge. 1974. *Nytestamentlig græsk: Formlære og Syntaks*. Aarhus: Aros.
- DBW** Wallace, Daniel B. 2008. *Greek Grammar beyond the Basics: An Exegetical Syntax of the New Testament*. Grand Rapids: Zondervan
- TDNT** Kittel, Gerhard, Gerhard Friedrich, og Geoffrey William Bromiley, red. 1985. *Theological Dictionary of the New Testament*. Grand Rapids: Eerdmans

Sekundær litteratur

- Beilby, James K., og Paul R. Eddy, red. 2011. *Justification: Five Views*. Spectrum multiview books, 13-82. Downers Grove, Ill: IVP Academic. [70 sider]
- Betz, Hans Dieter. 1979. *Galatians: A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia*. Hermeneia: A Critical and Historical Commentary on the Bible, 113-27. Philadelphia: Fortress Press. [15 sider]
- Bird, Michael F. 2007. *The Saving Righteousness of God: Studies on Paul, Justification and "the New Perspective"*, 60-154. Paternoster Biblical Monographs. Milton Keynes: Paternoster. [95 sider]
- . 2011. "Progressive Reformed View". I *Justification: Five Views*, redigeret af James K. Beilby og Paul R. Eddy, 131–57. Spectrum multiview books. Downers Grove, Ill: IVP Academic. [27 sider]
- Boer, Martinus C. de. 2011. *Galatians: A Commentary*. 1st ed. The New Testament Library, 139-65. Louisville, Ky: Westminster John Knox Press. [27 sider]
- Campbell, Constantine R. 2012. *Paul and Union with Christ: An Exegetical and Theological Study*, 31-199; 388-405. Grand Rapids, MI: Zondervan. [187 sider]
- Campbell, Douglas A. 2009. *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul*, 838-52. Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans Pub. Co. [15 sider]
- Chester, Stephen J. 2009. "It Is No Longer I Who Live: Justification by Faith and Participation in Christ in Martin Luther's Exegesis of Galatians". *New Testament Studies* 55 (3): 315–37. [23 sider]
- . 2017. "Alien Righteousness in Christ: The Integration of Justification by Faith and Union with Christ in Martin Luther's Pauline Exegesis". I *Reading Paul with the*

- Reformers: Reconciling Old and New Perspectives*, 175–217. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company. [43 sider]
- Davey, Wesley Thomas. 2019. “Playing Christ: Participation and Suffering in the Letters of Paul”. *Currents in Biblical Research* 17 (3): 306–31. [26 sider]
- DeSilva, David Arthur. 2018. *The letter to the Galatians*. The new international commentary on the New Testament, 212-254. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company. [43 sider]
- Dunn, James D. G. 1993. *The Epistle to the Galatians*. Black’s New Testament Commentaries, 132-50. London: A & C Black. [19 sider]
- Gorman, Michael J. 2009. *Inhabiting the Cruciform God: Kenosis, Justification, and Theosis in Paul’s Narrative Soteriology*, 40-104. Grand Rapids, Mich: William B. Eerdmans Pub. Co. [65 sider]
- . 2019. *Participating in Christ: Explorations in Paul’s Theology and Spirituality*, xv-xxiv; 96-149. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, a division of Baker Publishing Group. [64 sider]
- Luther, Martin. 1883-2009. *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*. Schriften / Werke, WA. 40. 214-308. Weimar: H. Böhlau. [95 sider]
- . 2017. *Store Galaterbrevskommentar I*, 175-256. Fredericia: Credo. [82 sider]
- Martyn, J. Louis. 1997. *Galatians: A New Translation with Introduction and Commentary*. 1st ed. The Anchor Bible, 247-80. New York: Doubleday. [34 sider]
- Metzger, Bruce M. 1971. *A Textual Commentary on the Greek New Testament: A Companion Volume to the United Bible Societies’ Greek New Testament (3d ed.)*, 523-24. London, New York: United Bible Societies. [2 sider]
- Moo, Douglas J. 2013. *Galatians*. Baker Exegetical Commentary on the New Testament, 19-21; 38-64; 153-79. Grand Rapids, MI: Baker Academic. [56 sider]
- Nielsen, Helge Kjær. 1988. *Sproglige kommentarer til Galaterbrevet*, 13-14. Aarhus: Teoltryk. [2 sider]
- Oakes, Peter. 2015. *Galatians*. Paideia : Commentaries on the New Testament, 80-98. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic. [19 sider]
- Sanders, E. P. 1977. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*, 502-8. London: S.C.M. [7 sider]
- Schreiner, Thomas R. 2010. *Galatians*. Zondervan Exegetical Commentary Series: New Testament, 58-59; 150-76. Grand Rapids, Mich: Zondervan. [29 sider]
- Vanhoozer, Kevin J. 2018. “From ‘Blessed in Christ’ to ‘Being in Christ’: The State of Union and the Place of Participation in Paul’s Discourse, New Testament Exegesis, and Systematic Theology Today”. I “*In Christ*” in *Paul: Explorations in Paul’s Theology of Union and Participation*, redigeret af Michael J. Thate, Kevin J. Vanhoozer, og Constantine R. Campbell, 3–33. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company. [31 sider]
- Wright, N. T. 2009. *Justification: God’s Plan & Paul’s Vision*, 55-77; 111-40. Downers Grove, Ill: IVP Academic. [53 sider]

Samlet litteratur: 1155 sider